

DOI 10.31392/ONP.2786-6890.5(2).2023.07

UDC 378.015.31:172-047.22]:327-025.12

FORMATION OF COMPONENTS OF CIVIC COMPETENCE IN HIGHER EDUCATION STUDENTS: FROM THE EXPERIENCE OF WORKING IN INTERNATIONAL PROJECTS

Tetiana Vasiutina

Doctor of Pedagogical Sciences,
Associate Professor,
Professor of the Department
of Primary Education,
Dragomanov Ukrainian State University,
9 Pyrohova str., Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-0253-1932>
e-mail: t.m.vasyutina@npu.edu.ua

Victoriia Koval

Candidate of Biology Sciences (PhD),
Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Preschool and Primary Education,
T. H. Shevchenko National University
“Chernihiv Colehium”,
53 Hetman Polubotka str., Chernihiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-3673-2583>
e-mail: kovalchernigov@gmail.com

Abstract. *The relevance of the article is due to the need to modernise approaches to the formation of civic competence in future teachers in the process of professional training, since the formation of a future citizen during the war and in the post-war reconstruction depends on the level of its formation and the ability to form the foundations of this competence in primary school students.*

The article highlights the results of studying domestic and foreign experience in the formation of civic competence in higher education students, which is grouped into the following areas: the basics of democratic citizenship and human rights, methodological guidelines for their formation in pupils and students; training of future primary school teachers in various aspects of civic education – national-patriotic, aesthetic and legal; formation of individual components of civic competence in students, as well as their preparation for the formation of the foundations of this competence in primary school students

These developments have become an important source of using their positive ideas and have been combined with European approaches and national peculiarities of professional training of future primary school teachers in international projects: The Swiss-Ukrainian DOCCU “Development of Civic Competences in Ukraine”, “Implementation of Democratic Values in the Process of Primary School Teacher Training in Ukraine and Norway”.

On the example of natural science disciplines and the relevant professional methodology, is illustrated the formation of the components of civic competence (knowledge and their critical understanding, attitudes, values, skills and abilities) in students who have speciality 013 “Primary Education”, using the tools of international partners, based on interactive interaction. The expediency of using such teaching technologies in professional training as: “end-to-end learning”, “participatory learning”, “immersion, living from the inside”, which was an innovative idea of international projects.

A detailed description of the work in the projects and the experience of conducting such classes is available at <https://youtu.be/lDdjhcqCSIg>.

Key words: *components of civic competence, democracy in education, future primary school teachers, primary school students.*

DOI 10.31392/ONP.2786-6890.5(2).2023.07

УДК 378.015.31:172-047.22]:327-025.12

ФОРМУВАННЯ СКЛАДНИКІВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: З ДОСВІДУ РОБОТИ В МІЖНАРОДНИХ ПРОЄКТАХ

Васютіна Т. М.

*доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри початкової освіти,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-0253-1932>
e-mail: t.m.vasyutina@npu.edu.ua*

Коваль В. О.

*кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної
та початкової освіти,
Національний університет «Чернігівський
колегіум» імені Т. Г. Шевченка,
вул. Гетьмана Полуботка, 53,
Чернігів, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-3673-2583>
e-mail: kovalchernigov@gmail.com*

Анотація. *Актуальність статті зумовлена потребою модернізації підходів до формування громадянської компетентності у майбутніх учителів у процесі фахової підготовки, адже від рівня її сформованості та від здатності формувати основи означеної компетентності в молодших школярів, залежить формування майбутнього громадянина під час війни та у повоєнному відновленні.*

Висвітлено результати студіювання вітчизняного й зарубіжного досвіду з формування громадянської компетентності у здобувачів вищої освіти, який згруповано за напрямками: основи демократичного громадянства й права людини, методичні орієнтири із їх формування в учнів і студентської молоді; підготовка майбутніх учителів початкової ланки освіти до різних аспектів реалізації громадянської освіти – національно-патріотичного, естетичного й правового; формування окремих складників громадянської компетентності в студентів, а також їх підготовка до формування основ цієї компетентності в молодших школярів. Ці напрацювання стали важливим джерелом використання їхніх позитивних ідей і поєдналися з європейськими підходами та із національними особливостями фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи під час роботи в міжнародних проєктах: Швейцарсько-Українському DOCCU «Розвиток громадянських компетентностей в Україні», «Впровадження демократичних цінностей в процес підготовки вчителя початкової школи в Україні та Норвегії».

На прикладі дисциплін природничого спрямування та відповідної фахової методики проілюстровано формування складників громадянської компетентності (знання та їх критичне розуміння, ставлення, цінності, уміння й навички) у студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» за інструментарієм міжнародних партнерів, в основі якої покладено інтерактивну взаємодію. На конкретних вправах доведено доцільність використання у фаховій підготовці таких технологій навчання як: «наскрізне навчання», «навчання через участь», «занурення, проживання зсередини», що було інноваційною ідеєю міжнародних проєктів.

Детальний опис роботи в проєктах та досвід проведення таких занять оприлюднено за покликанням <https://youtu.be/lDdjhcqCSIg>.

Ключові слова: складники громадянської компетентності, демократія в освіті, майбутні учителі початкової школи, молодші школярі.

Вступ та сучасний стан проблеми дослідження. Актуальність проблеми дослідження зумовлена посиленням ролі вчителя в реалізації ідей Нової української школи, що аргументоване загальними процесами інтенсифікації політичних, економічних, науково-технічних, соціокультурних змін як на глобальному, так і на регіональному рівнях; усвідомленням того, що вчитель, який має сформовані інтегральну, загальні, фахові компетентності, є найважливішим рушієм розвитку суспільства на засадах демократії та активної громадянської позиції. Посутню роль у науковому пошуку відіграють праці зарубіжних і українських учених із основ демократичного громадянства й прав людини, методичних орієнтирів із їх формування в учнів і студентської молоді (Ф. Адігер (F. Adiger), В. Арешонков, Т. Бацца, Н. Бахмат, Р. Голлоб (R. Gollob), О. Козлова, В. Ляпунова, О. Овчарук та ін.

У працях, що фокусують увагу на питаннях підготовки майбутніх учителів до впровадження професійної діяльності в контексті громадянської освіти (О. Біда, Л. Канішевська, Н. Клокар, О. Козлова, Л. Коваль та ін.), схарактеризовано підходи до підготовки майбутніх учителів початкової ланки освіти до різних аспектів реалізації громадянської освіти – національно-патріотичного, естетичного й правового. Науковий доробок Н. Бирко, Ю. Гордієнко, О. Демченко, І. Смагіна, А. Стареєвої, І. Сухопарі, Л. Чередник дозволяє з'ясувати особливості формування окремих складників громадянської компетентності в студентів, а також їх підготовку до формування основ цієї компетентності в молодших школярів [1].

Водночас аналіз наукового фонду із задекларованої проблеми переконливо доводить, що нині проблема формування громадянської компетентності у здобувачів вищої освіти потребує більш системного й поглибленого вивчення з урахуванням вже наявного досвіду та сучасних реалій.

Актуальність досліджуваної проблеми окреслила мету статті – висвітлити досвід формування складників громадянської компетентності у студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» засобом інструментарію міжнародних проєктів, пов'язаних із впровадженням демократії у вищу освіту.

У цьому зв'язку **завданнями**, на яких ми зосередимо в статті свою дослідницьку увагу, є: 1) характеристика структури громадянської компетентності особистості; 2) висвітлення практичного досвіду з формування складників громадянської компетентності у майбутніх учителів початкової школи (на прикладі дисциплін, пов'язаних з природничою освітою) та аналіз одержаних результатів.

Для реалізації вказаних завдань ми використали ряд методів дослідження. Зокрема, аналіз та синтез фахових джерел з проблеми формування громадянської компетентності у здобувачів освіти; інтервальне анкетування бакалаврів початкової освіти та спостереження за ними під час педагогічної практики, узагальнення результатів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для реалізації *першого завдання* нашої статті проаналізовано нормативні документи, довідкові і фахові джерела на підставі якого констатовано, що поняття «громадянська компетентність особистості» є результатом впровадження громадянської освіти в Україні, мета якої «спрямована на утвердження і захист державності та демократії, виявом здатності особистості відстоювати свої права, відповідально ставитися до громадянських обов'язків, брати відповідальність за власне життя, за налагодження гармонійних стосунків між членами сім'ї, за життя територіальної громади» [4, с. 4]. Варто зауважити, що громадянська освіта, як галузь, є складником архітекτονіки державної політики, що визначає зміст навчання, його цілі, результат навчальних досягнень здобувачів освіти різних рівнів, методичні рекомендації щодо формування у них громадянських компетентностей.

У цьому зв'язку, цінними для вітчизняного досвіду є впровадження у практику роботи ЗВО прогресивних ідей міжнародних партнерів із проблем формування громадянських компетентностей у здобувачів вищої освіти. Набути такий досвід та обґрунтувати можливості його впровадження в практику фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи дозволила участь авторів у міжнародних проєктах: Швейцарсько-Українському DOCCU «Розвиток громадянських компетентностей в Україні», «Впровадження демократичних цінностей в процес підготовки вчителя початкової школи в Україні та Норвегії». Зупинимось на цьому детальніше.

На початку роботи в проєктах першочерговим завданням стало вибір джерела, згідно з яким було би єдине розуміння ключового поняття «структура громадянської компетентності». Таким джерелом став посібник «Competences for democratic culture: Living together as equals in culturally diverse democratic societies», з якого вибрано приклади якостей особистості з усіх складників громадянської компетентності (знання та їх критичне розуміння, ставлення, цінності, уміння й навички), які можливо формувати змістовими засобами різних дисциплін у здобувачів вищої освіти [5, с. 11] (рис. 1).

Рис. 1. Структура громадянської компетентності (за М. Барретом (M. Barret))

Висвітлюючи *друге завдання* статті, зауважимо, що інноваційною ідеєю міжнародних проектів є використання в підготовці майбутніх учителів початкової школи таких технологій: «наскрізне навчання», «навчання через участь», «занурення, проживання зсередини». У цьому зв'язку, скореговано зміст робочих програм із дисциплін «Основи природознавства та громадянської освіти», «Методика навчання природничої освітньої галузі», тематику наукових робіт студентів. У робочих програмах додано нові теми занять, наскрізно доповнено всі інші теми елементами громадянської освіти й методиками її впровадження.

Заняття зі студентами були проведені в аудиторіях, на природі, у музеях з використанням інтерактивних вправ, проєктних робіт, технологій контекстного навчання. Під час добору форм і методів навчання додано елементи тренінгу до традиційних лекційних занять, наповнено зміст практичними інтерактивними вправами, що засвідчили свою ефективність у формуванні складників громадянської компетентності [3]. Дієвість використаних форм і методів підтвердили міжнародні партнери. Крім того, результати інтервального анкетування 72 студентів (УДУ імені Михайла Драгоманова, Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка), що взяли участь в експериментальному дослідженні, теж переконують у дієвості більшості новацій і доповнень для формування складників громадянської компетентності [2].

Згідно з рис. 2., формування навичок аналітичного та критичного мислення, прогностичних і навичок слухати та спостерігати відбувалося за допомогою вправ «Передбачення», «ЗаХод», «Кубик Блума», «Фейкове відео», «Світове кафе», «Зіпсований телефон» [3]. Найбільш ефективними, на думку 78,1 % респондентів (за результатами анкетування з інтервалом у часі), стали вправи «Передбачення», «ЗаХод», «Кубик Блума».

При формуванні НАВИЧОК АНАЛІТИЧНОГО ТА КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ, ПРОГНОСТИЧНИХ ТА НАВИЧОК СЛУХАТИ І СПОСТЕРІГАТИ найбільш е... вашу думку, є вправи (множинна відповідь):
73 відповіді

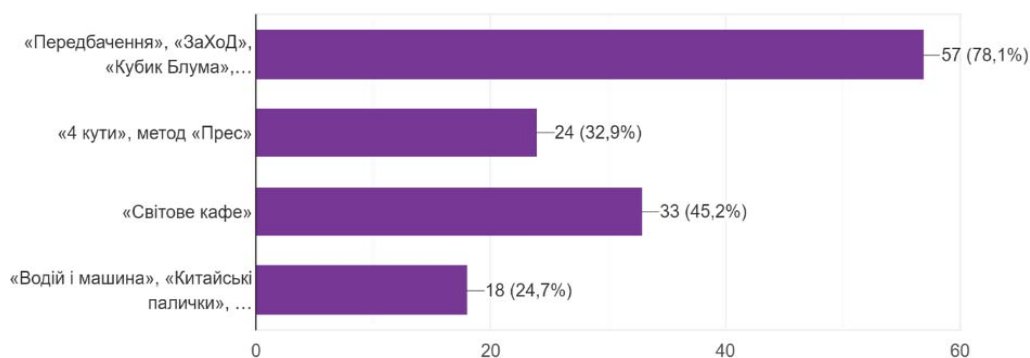

Рис. 2. Ефективність інтерактивних вправ для формування в студентів елементів складника громадянської компетентності «Навички»

Елементи складника громадянської компетентності: «Знання та критичне розуміння...» (культури, прав людини, здатність розуміти неоднозначність ситуації), «Навички» (формування в студентів уміння висловлювати свою думку; навички розрізнення й оцінювання тривалих і нетривалих переваг, цілей; уміння вдосконалювати лінгвістичні та комунікаційні навички; навички співпраці в команді) – відпрацьовано

на заняттях: «Чи можна використати анабіоз для міжпланетних подорожей?», «Роль медіа у формуванні основ громадянської компетентності учнів» (<https://youtu.be/DlMv0Dn8A-w>). Запропоновані вправи: «Інсценізація», «4 кути», метод «Прес», «Світове кафе». Найбільшу ефективність підтвердила вправа «Світове кафе» [1; 3].

Для формування навичок відкриття нових знань і вивчення способом взаємодії, навичок інтерпретування, загального мислення й аналізу застосовано вправи «Водій і машина», «Китайські палички», «Клубок», інсценізації. За результатами анкетування, 63 % опитаних зазначили, що найбільш дієвими є вправи «Водій і машина», «Китайські палички», «Клубок» (https://youtu.be/_0oORq_GR2Q) (рис. 3).

Рис. 3. Вправи «Клубок», «Водій і машина»

Такий елемент громадянської компетентності, як «повага до людської гідності та прав людини, емпатії», сформовано на заняттях з основ природознавства та громадянської освіти, методики вивчення природничої освітньої галузі, зокрема під час заняття «Можливості картографічних посібників у роботі вчителя початкової школи» на базі Державного науково-виробничого підприємства «Картографія» (<https://youtu.be/eczXSgddqfc>). За допомогою вправи «Що буде, якщо..?» студентів підготовлено до діяльності в інклюзивних класах через роботу з атласами для осіб із порушенням зору, що виготовлені шрифтом in Braille (рис. 4).

Рис. 4. Вправа «Що буде, якщо...», проведена під час заняття у Державному науково-виробничому підприємстві «Картографія»

За результатами опитування студентів після завершення експерименту, 86,3% респондентів висловили думку про найбільшу дієвість інсценізацій і вправ «Пере-

гони на повітряних кулях», «Візуалізація прав людини» для формування ціннісних орієнтацій (рис. 5).

ФОРМУВАННЯ ПОВАГИ ДО ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ, ЕМПАТІЇ МОЖЛИВО
здійснювати за допомогою вправ (множинна відповідь):
73 відповіді

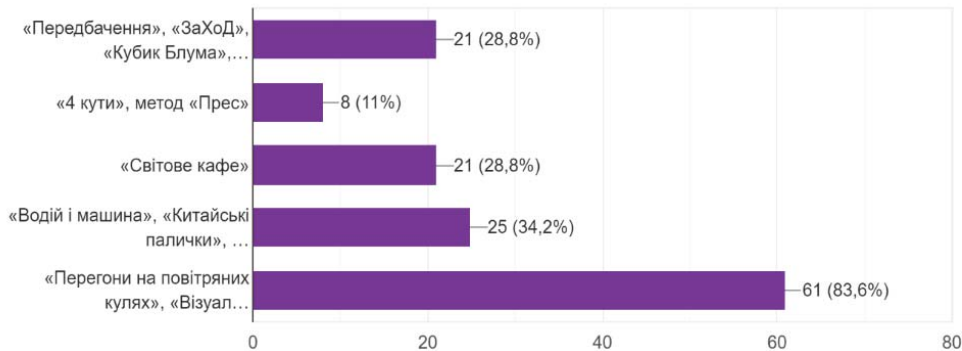

Рис. 5. Ефективність інтерактивних вправ для формування в студентів елементів складника громадянської компетентності «Цінності»

Відкритість до інших культур, переконань і світогляду інших людей, визнання демократичних цінностей; знання й розуміння культури загалом, навички самоусвідомлення та самознання сформовано в майбутніх учителів через інтегровані заняття: «Я – Людина» (громадянська освіта + природознавство + математика) (<https://youtu.be/PID1swVUK8o>), «Роль медіа у формуванні основ громадянської компетентності в учнів» (<https://youtu.be/DIMv0Dn8A-w>), «Розвиток наскрізних умінь в освітній галузі «Природознавство» (педагогічний аспект)» («Методика викладання природничої освітньої галузі і «Педагогічна майстерність») [3, с. 144-152]. Студентам запропоновано низку вправ: «Мозковий штурм», «Інтерактивна дискусія», «Букет», «Індивідуальний герб», «Парні картки». На думку 69,9% студентів, найбільш ефективними є вправи «Букет», «Індивідуальний герб», «Парні картки» (рис. 6).

ФОРМУВАННЯ ЗНАНЬ ТА РОЗУМІННЯ КУЛЬТУРИ ЗАГАЛОМ, НАВИЧКИ САМОУСВІДОМЛЕННЯ
ТА САМОЗНАННЯ можна сформувати за допомогою таких вправ (множинна відповідь):
73 відповіді

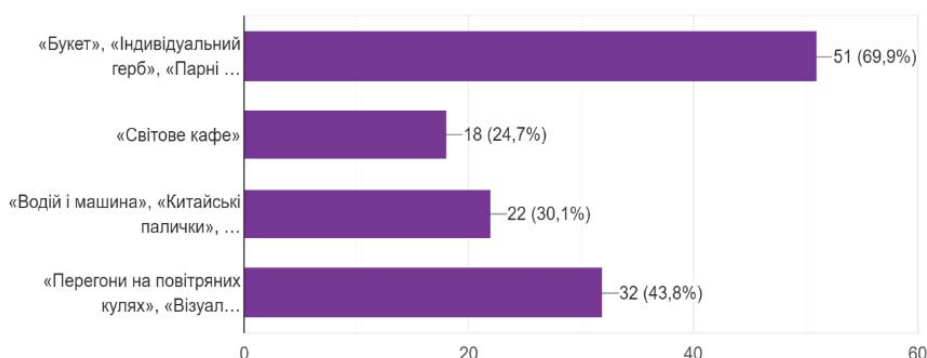

Рис. 6. Ефективність інтерактивних вправ для формування в студентів елементів складника громадянської компетентності «Знання та їх критичне розуміння»

Загальновідомо, що важливу роль у підготовці вчителя початкової школи й формуванні його ГК відіграє виробнича практика. За результатами опитування, респонденти використали весь арсенал вправ, запропонований їм на заняттях. Найбільш поширеними стали вправи: «Інсценізація», «Серветка», «Букет», «Світове кафе», «Передбачення» (рис. 7).

Які вправи Ви особисто використовуєте під час педагогічної практики для формування основ громадянської компетентності в учнів початкової школи (множинна відповідь)?

72 відповіді

Рис. 7. Частота використання інтерактивних вправ студентами під час педагогічної практики для формування в учнів основ громадянської компетентності

Підсумовуючи основні результати роботи в міжнародних проєктах, що були спрямовані на формування складників громадянської компетентності під час вивчення природничих дисциплін, зазначимо, що складник «Знання та їх критичне розуміння» виявився найбільш сформованим у частині знань і критичного розуміння світу (політики, прав людини, довкілля та сталого розвитку). Складник громадянської компетентності «Уміння» сформований у студентів у всіх частинах. Найбільше зміст природничих дисциплін вплинув на формування в студентів уміння співпрацювати, слухати та спостерігати, аналітично й критично мислити. На думку студентів, під час формування складника громадянської компетентності «Ставлення» зміст роботи був найбільше спрямований на розвиток громадянської свідомості, відкритості до інших культур, поваги. Складник «Цінності» можливо формувати в межах природничих дисциплін найбільшою мірою в напрямі визнання цінності демократії, справедливості, рівності та верховенства права.

Результати прикінцевих замірів доводять, що студенти мають своє бачення щодо шляхів утвердження демократії в закладах освіти. Пріоритетною є особиста

участь у діяльності, що спрямована на розвиток демократії через неформальну й інформальну громадянську освіту, а також докладання зусиль до формування демократичного середовища в закладі освіти (рис. 8).

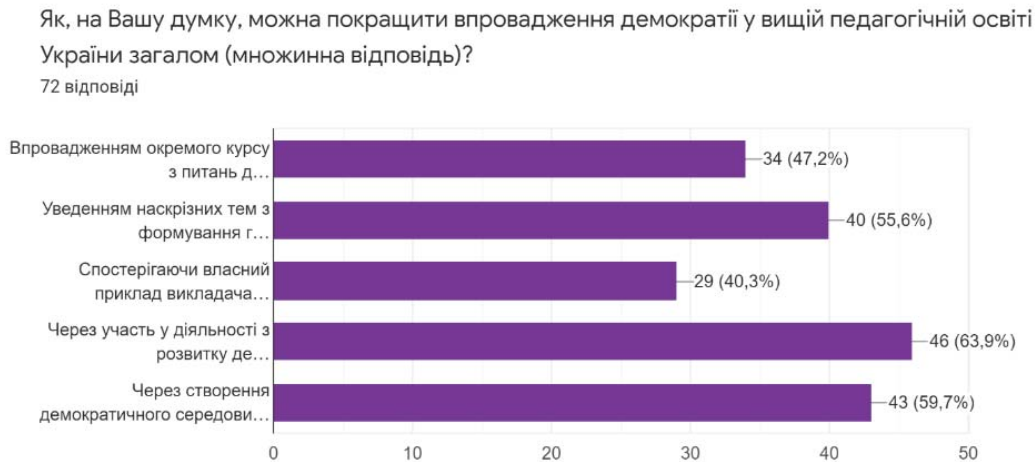

Рис. 8. Результати опитування студентів спеціальності «Початкова освіта» щодо заходів для впровадження демократії у ЗВО

Висновки й перспективи. Підбиваючи підсумки роботи в проєктах, окреслимо перспективні вектори діяльності ЗВО під час війни та у повоєнному відновленні: залучення студентів до демократичної діяльності через неформальну та інформальну громадянську освіту (суспільні проєкти, волонтерство тощо); безпосередня участь у створенні демократичного середовища освітнього закладу; наскрізне впровадження інструментарію проєктів в змістово-технологічне забезпечення дисциплін і виробничих практик, зорієнтованих на підготовку майбутніх учителів початкових класів; розширення співпраці з учителями щодо поглиблення їхньої методичної підготовки до формування основ громадянської компетентності в учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Васютіна Т. М. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту освітніх галузей «Природничка» і «Громадянська та історична» : монографія ; за ред. О .А. Біди. Хмельницький : ФОП Бідюк Є. І., 2022. 448 с.
2. Васютіна Т., Коваль В. Формування громадянської компетентності у майбутніх учителів початкової школи (на прикладі природничих дисциплін та методик їх викладання). *Демократія та освіта : викладання та навчання демократії в початковій школі та педагогічній освіті* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 21-22 квітня 2021 року / гол. ред. Л. Гаврілова; відп. ред. О. Хващевська. Слов'янськ : ДДПУ, 2021. С. 28-32.
3. Збірник прикладів занять з впровадження демократії в процес підготовки майбутнього вчителя : Навчально-методичні матеріали для проведення занять зі студентами з впровадження демократії в комунікації та в процес викладання математичних, природничих, суспільних дисциплін в системі вищої педагогічної освіти. [Богдан Т. М., Запорожченко Т. П., Ляшова Н. М. Стрілецька Н. М. та ін. За заг. ред. Стрілець С. І., Колесник Л. В.]. НУЧК імені Т. Г. Шевченка. 2023. 336 с. URL: <https://bit.ly/46prLYQ>
4. Про внесення змін у Концепцію розвитку громадянської освіти в Україні. 2022. URL: <https://bit.ly/3Fawi5t>

5. Barrett M. *Competences for democratic culture : Living together as equals in culturally diverse democratic societies*. Strasbourg : Council of Europe Publishing. 2016.

REFERENCES:

1. Vasiutina, T. M. (2022). *Pidhotovka maibutnykh uchyteliv pochatkovoï shkoly do realizatsii zmistu osvity haluzei «Pryrodnycha» i «Hromadianska ta istorychna»* [Preparation of future primary school teachers for the implementation of the content of the educational branches «Natural» and «Civil and historical»]. O. Bida (Ed.). Khmelnytskyi : FOP Bidiuk Ye. I. [in Ukrainian].

2. Vasiutina, T., Koval, V. (2021). *Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti u maibutnykh uchyteliv pochatkovoï shkoly (na prykladi pryrodnychkykh dystsyplin ta metodyk yikh vykladannia)* [Formation of civic competence in future primary school teachers (on the example of natural sciences and methods of their teaching)]. *Demokratiia ta osvita : vykladannia ta navchannia demokratii v pochatkovii shkoli ta pedahohichnii osviti – Democracy and education : teaching and learning democracy in primary school and teacher education* : materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. L. Havrilova; O. Khvashchevska (Ed.). Sloviansk : DDP, 28-32 [in Ukrainian].

3. *Zbirnyk prykladiv zaniat z vprovadzhennia demokratii v protses pidhotovky maibutnoho vchytelia* [A collection of examples of lessons on the introduction of democracy in the process of training a future teacher] : Navchalno-metodychni materialy dlia provedennia zaniat zi studentamy z vprovadzhennia demokratii v komunikatsii ta v protses vykladannia matematychnykh, pryrodnychkykh, suspilnykh dystsyplin v systemi vyshchoi pedahohichnoi osvity (2023). Bohdan T. M., Zaporozhchenko T. P., Liashova N. M., Striletska N. M., Strilets S. I., Kolesnyk L. V. (Ed.). NUChK imeni T. H. Shevchenka. Retrieved from: <https://bit.ly/46prLYQ> [in Ukrainian].

4. *Pro vnesennia zmin u Kontseptsiu rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini* [On Amendments to the Concept of Civic Education Development in Ukraine]. 2022. Retrieved from: <https://bit.ly/3Fawi5t> [in Ukrainian].

5. Barrett, M. (2016). *Competences for democratic culture: Living together as equals in culturally diverse democratic societies*. Strasbourg : Council of Europe Publishing [in English].